

Електронне наукове фахове видання "Ефективна економіка" включено до переліку наукових фахових видань України з питань економіки (Наказ Міністерства освіти і науки України від 29.12.2014 № 1528)

Ефективна ЕКОНОМІКА

Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет

№ 1, 2013 [Назад](#) [Головна](#)

УДК 334;338.333

О. П. Кавтун,

к. е. н., доцент кафедри економіки і підприємництва, НТУУ "КПІ"

МОДЕРНІЗАЦІЯ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ЗДІЙСНЕННЯ РЕФОРМ

У статті здійснено ретроспективний аналіз модернізаційних реформ національного господарства. Визначено основні складові розуміння сутності модернізації у контексті світового досвіду її реалізації, а також чинники, які стримують отримання позитивного ефекту від неї в Україні. Запропоновано бачення шляхів виправлення наявних деформацій у процесі поступового відродження суспільства на модернізаційних засадах.

The article presents a retrospective analysis of the modernization reforms of the national economy. The main components of understanding of modernization in the context of international experience of its implementation, as well as factors that hinder a positive effect from it in Ukraine. A vision for the correction of existing strains in the process of a gradual revival of society on the basis of modernization.

Ключові слова: модернізація, реформи, суспільство, влада, інновації, структурна політика.

Keywords: modernization, reform, society, government, innovation, structural policies.

Вступ. Двадцять один рік незалежної і самобутньої історії нашої держави доходить свого завершення, що, по-суті, вимагає як факт історичний свого переосмислення, глибокого аналізу основних здобутків і втрат. І їх ґрунтовний аналіз здійснюється як у теоретичній (науковій), так і практичній площині. Саме він свідчить, що втрат Україна протягом свого незалежного існування як національне господарств несе більше, ніж накопичує здобутків (потенціалу).

Так, за оцінками національного інституту стратегічних досліджень [1] структурні перетворення, які відбуваються в національному господарстві, все ще не формують основу і не створюють передумови для модернізації економіки. Більше того, за словами ряду провідних вчених, сподівання держави на швидкі соціально-економічні реформи, які забезпечать поетапне прискорене зростання, не були реалізовані у повній мірі [2], а між державою, суспільством і економікою загострюються суперечності [3]. Все це неминує призводить до постановки «наболілого» питання: а чи відбувається модернізація економіки України, чи дійсно закладено такі засади її здійснення, які можуть дати відчутний позитивний ефект, чи існує стратегічна мета такої модернізації, чи є вона потрібною...

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми модернізації економіки України досліджуються у роботах таких провідних вчених, як Гесць В.М., Чухно А.А., Михайловська О., Безродна В.І., Лібанова Е.М., Ясин Е., Жаліло А.Я., Головка В.В. та ін. Результати їх досліджень є змістовними і ґрунтовними. Проте і у них чітко прослідковується теза про те, що модернізація є, але вона досить відірвана від реальності, способи її реалізації і наслідки важко піддаються чіткому аналізу. А головне, модернізація розглядається переважно з позицій окремих політичних та економічних складових.

Все це свідчить про необхідність комплексного аналізу даного питання, його глибокого переосмислення і пошуку напрямів здійснення модернізації як стратегічної мети не просто економічної чи політичної, а загалом суспільної перебудови на новій інституційній основі.

Метою статті є теоретичне переосмислення результатів здійснення модернізаційних реформ у структурі національного господарства.

Результати дослідження. Зрозуміти і переосмислити наслідки здійснюваних в Україні реформ, що сьогодні набувають загального тлумачення «модернізація» не можливо без визначення її сутнісних основ. Аналіз ряду публікацій з даної проблематики дає підстави визначити, що модернізація [2 - 8]:

- по-перше, тісно пов'язана зі змінами соціально-економічного, політичного, культурного та інших аспектів суспільної життєдіяльності, надаючи їм нових рис, змінюючи їх адаптаційні механізми та саму структуру господарського механізму їх регулювання;
- по-друге, базовими чинниками змін найчастіше виступають економічні або політичні фактори, на основі яких відбувається перебудова (розбудова) інших складових життєдіяльності суспільства;
- по-третє, спонукальною основою виступають наявні у суспільства ресурси та ціннісні орієнтації: ресурс – потенційний напрям; культурно-ціннісні орієнтири – спосіб досягнення потенційного напрямку;
- по-четверте, носить історично-еволюційний характер, де під впливом зіткнення архаїчних (застарілих) інститутів і інституцій та нових, система намагається віднайти таку їх комбінацію або можливості зміни, які призведуть до її оновлення;
- по-п'яте, носить цілеспрямований характер, тобто орієнтується на перспективу і поступальний розвиток та конкретизується у відповідних стратегіях, програмах моделях, способах, інструментах, механізмах досягнення поставлених цілей;
- по-шосте, є динамічним явищем, об'єктивно притаманним усім без винятку соціально-економічним системам (окремим суспільствам та їх структурним елементам, цивілізації загалом);
- по-сьоме, характеризується складністю внутрішніх зв'язків, що проявляється у її видовій різноманітності;
- по-восьме, створює умови до налагодження конструктивного діалогу та зближення між державою, економікою та суспільством як основи урахування інтересів і потреб більшості.

Усі ці ознаки модернізації так чи інакше можна закладати в основу аналізу процесів щодо реалізації модернізаційних реформ у структурі національного господарства.

Засади модернізаційної стратегії, тобто орієнтації на модернізацію національного господарства офіційно налічують менше, ніж десять років, хоча реформи різних аспектів суспільної життєдіяльності було розпочато ще далеко до того, як Україна стала самостійною державою. При цьому спостерігається чітка тенденція до «відкидання» як надбань, так і провалів минулих періодів з прагненням побудувати абсолютно «нову» державу з новими інститутами.

Такий підхід, на наш погляд, є досить недалекоглядним і обмежує саме поле для формування, акумуляції і розвитку чинників модернізації. На це, зокрема, вказує і Волошин О., зазначаючи, що у історичному ракурсі модернізація в Україні набуває ряду вимірів, детальний аналіз яких дає підстави автору визначити наступні етапи модернізації [4]: периферійна модернізація або магнатсько-колонізаційна (середина 16 – середина 17 ст); пост периферійна модернізація або козацько-колонізаційна (1648 – 1698 рр.); імперська модернізація 1 або старшино-кріпосницька (1698 – 1775 рр); імперська модернізація 2 або бюрократично-кріпосницька (1775 – 1861 рр.); імперська модернізація 3 або бюрократично/підприємницько-капіталістична (1861 – 1917 рр); радянська модернізація або бюрократично-соціалістична (1917 – 1991 рр.); пострадянська модернізація або бюрократично-капіталістична (після 1991 року) і те, що, на останньому ми і зупинились, не зважаючи на масштабність здійснюваних «модернізаційних» реформ.

Дійсно, аналіз історичного досвіду побудови самобутньої держави з притаманними їй рисами, інститутами і інституціями, вже дає підстави говорити про те, що фактично протягом усього існування української цивілізації модернізація відбувалась, але переважно над нею, а не нею і далеко не у бажаному для неї руслі.

Сучасний етап, який, мабуть, доречніше називати державно-монополістичним (або державно-олігархічним) з огляду на становлення політико-економічної системи суспільства характеризується тим, що така тенденція стає закономірністю поряд з постійним прагненням всі пореформені «провали» списати на дію зовнішніх факторів (розпад ССРСР, світова фінансова криза тощо). В той час, як, на наш погляд, шукати причини неефективного здійснення модернізації цих реформ потрібно, в першу чергу, шукати серед внутрішніх чинників.

Одним з основних таких чинників слід вважати те, що основою здійснення модернізації стали не стільки економічні фактори, скільки політичні. Саме тому з позицій основного результату початкового етапу модернізації незалежної України ним стало вирішення проблем щодо забезпечення самостійності, незалежності, самобутності та власної ідентичності як національного господарства, держави з притаманними їй рисами. При цьому комплекс проблем соціально-економічного

розвитку, пов'язаного зі міною пріоритетів здійснення господарської діяльності та її упорядкування, раціоналізації ресурсного потенціалу для підтримки життєдіяльності економіки як системи було формально визначено. І, як доводить практика, майже не вирішено з позицій показників «факт-план».

Не менш важливим, на нашу думку, є й те, що для державного регулювання і державного апарату характерним все ще є постійне прагнення охопити усі структурні ланки економіки, але не на основі застосування системного підходу, а шляхом точкового «вкороплення» реформістських заходів на фоні політичної «гри». По-суті, в таких умовах, реформи стають не результатом політичної, управлінської чи регулюючої діяльності, а інструментом отримання власне політичної ренти та подальшої олігархізації національної економіки. За словами Данилишина Б. «критичний показник рівня олігархізації економіки України - концентрації основних структуроформуючих сфер під контролем кількох ФПГ перевищує 70%.» [6].

Крім того, для реформ характерним є й те, що вони не лише не носять системного характеру, а і позбавлені реального стратегічного орієнтуру, в той час як «модернізація в кінцевому рахунку є устремлінням у перспективу» [7].

Так, зокрема, незважаючи на те, що в Україні за останні кілька років було прийнято значну кількість нормативно-правових актів щодо активізації інноваційно-інвестиційної діяльності як основи вирівнювання динаміки секторально-галузевих, відтворювальних, територіальних, соціальних, технологічних та інших пропорцій, показники інноваційної і інвестиційної активності все ще характеризуються значною розбалансованістю. Так, за даними статистики: ступінь зношення основних засобів у середньому по країні становить 60 %, відновлення промисловості відбувається за «сценарієм відтворення попередньої структури виробництва», у структурі реалізованої продукції переважає сировинна (69,7 % у 2011 році), а непродумана і «викривлена» структура інвестицій (скорочення програм державного інвестування, зниження показників банківського фінансування, коливання іноземного інвестування та необхідність самофінансування підприємств) спричиняє низькотехнологічну структуру виробництва. Більше того, варто говорити про стійке зниження інноваційної активності національних підприємств (рис. 1).

Рис. 1. Інноваційна активність промислових підприємств у 2000–2010 рр. [1, с. 45]

Взаємодоповнюючі проблеми інвестування та інноваційної діяльності призвели до того, що динаміка витрат на останню є досить нестійкою з характерною ознакою щодо високої активності витрат на інновації та впровадження самих інновацій власне невеликою групою підприємств з власних ресурсів.

За останні 11 років в Україні почало діяти 12 технопарків, що намагались активізувати інноваційну складову у структурі національного господарства (за 11 років реалізували інноваційну продукцію на 15 млрд. грн., виконують близько 16 проектів тощо), проте за браком джерел фінансування, відсутності розвиненої інноваційної інфраструктури та постійної зміни пріоритетів держави щодо здійснення інноваційної політики, неіснуючі податкового і митного законодавства практично усі показники їх діяльності ріко почали скорочуватись. А станом на кінець 2010 року вже не було зареєстровано жодного нового інноваційного проекту [1].

На фоні означених даних загальна динаміка інноваційної активності промисловості в Україні характеризується динамічним падінням основних показників (рис. 2.).

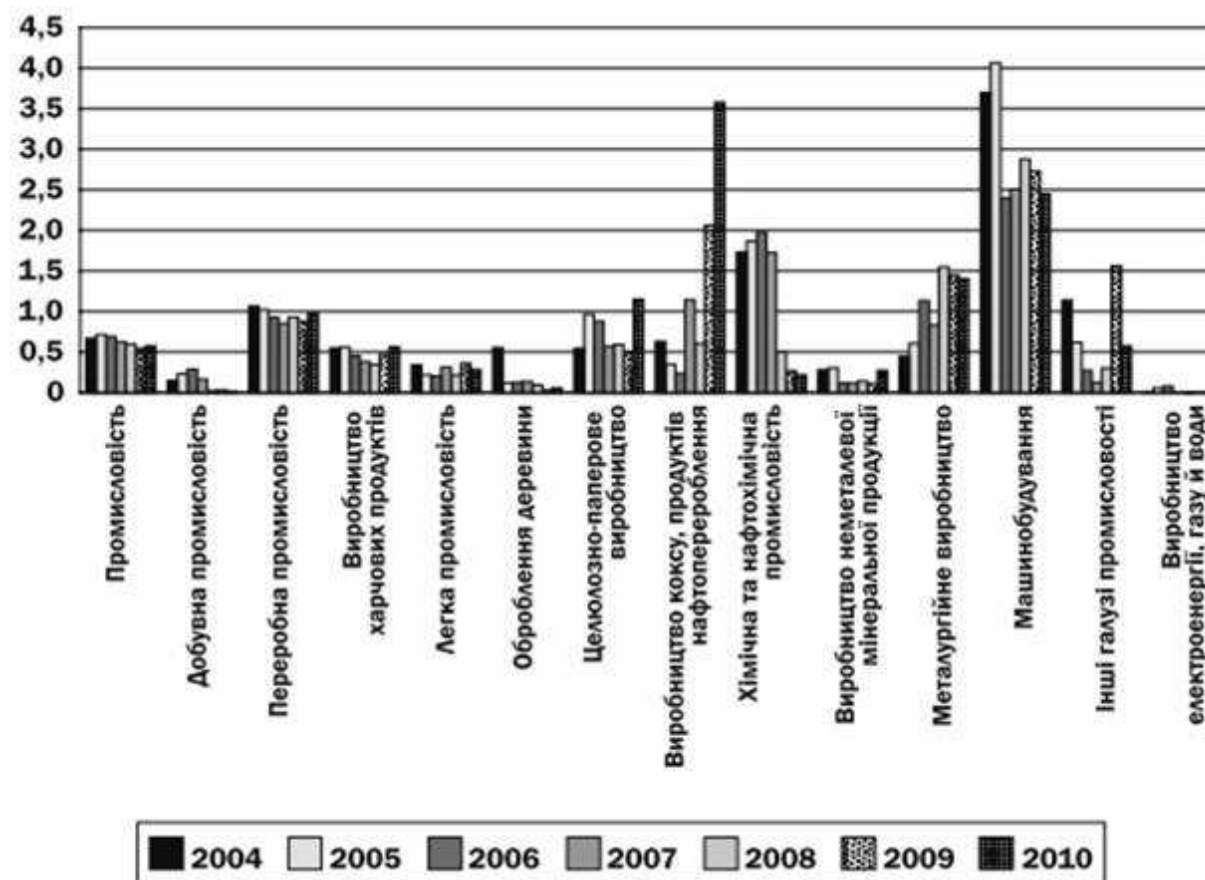

Рис. 2. Інноваційна ефективність інвестицій у промисловості у 2004–2010 рр., грн. [1, с. 48]

Не кращими з огляду на політичні, нормотворчі та загальноекономічні тенденції є й інші показники, які мали б характеризувати модернізаційні реформи у структурі національного господарства. Зокрема, за показниками розвитку внутрішнього ринку спостерігається тенденція до зниження питомої ваги товарів вітчизняного виробництва, зростають показники монополізації та олігополізації провідних галузей господарства, для фондового ринку характерне переважання операцій з державними цінними паперами на противагу приватним, все ще не розвиненим є механізм захисту прав власності, а умови ведення бізнесу на внутрішньому ринку постійно погіршуються, зростає рівень тінізації економіки та обсяги тіньових фінансових потоків [1; 8]. Подібна динаміка спостерігається за більшістю структурних складових національного господарства.

Непродуманість, несистемність та відсутність дійсного стратегічного орієнтуру модернізації прослідковується і за характером неупорядкованості та плинності кадрів держапарату, на який покладається основне завдання – закласти орієнтири і створити відповідні правила для здійснення реформ. Так, зокрема, аналіз діяльності керівників уряду свідчить, що за всі роки існування України як незалежної держави жоден з прем'єр-міністрів уряду не працював на своїй посаді більше 2-х років поспіль. Політика керівників органів державної влади характеризується при цьому переважно політичними уподобаннями, а не аналізом вмінь і навичок свого апарату, прагненням вийти з під соціального контролю, концентрувати у своїх руках усю повноту політичної та економічної влади. Прагнення концентрації

влади та матеріальних ресурсів призвело до того, що протягом останніх п'яти років кількість державних службовців зросла більше, ніж на 36 тисяч. В той же час, державна служба характеризується високою плінністю кадрів, особливо на посадах 5–7 категорій [9], де доступ до влади та можливість матеріального збагачення є досить низькою.

Ще одним фактором низької ефективності модернізаційних реформ, на наш погляд, є прагнення постійного запозичення «кращого» досвіду. Дійсно, у процесі здійснення різного роду трансформацій часто закладається теза про те, що запозичення вже наявних зразків разом з урахуванням помилок і негативного досвіду забезпечить можливість країні-реципієнту діяти більш ефективно, раціонально, економічно. Проте, за словами Мертона Р. модернізація є досить суперечливим соціальним процесом. Він висловив думку про суттєву обмеженість системного запозичення при трансформації систем: елементи однієї системи не можуть бути перенесені в іншу систему без попередньої їх суттєвої зміни та урахування відповідності між рівнями розвитку запозичуючої системи і запозичуваного елемента (невідповідність рівнів призводить до дисфункції системи адаптивних, соціотворчих, самовідтворювальних можливостей). Тобто перед запозиченням попередню трансформацію має здійснити реформатор. Якщо він цього не робить, то таку роботу має здійснити система-реципієнт. Вона змусить новий елемент, який потрапив у її середовище, діяти за власними, тільки їй властивими, правилами і законами. Якщо цього не відбудеться, то система-реципієнт вступає у смугу внутрішнього напруження, соціальної аритмії; робить помилки, зазнаючи структурних та функціональних втрат [7; 8].

Саме така ситуація і складається в Україні. І якщо імпорт технологій та капіталів проходить досить плавно, то інші складові характеризуються значним рівнем метаморфоз у структурі запозичення. Так було з приватизаційними реформами, монетарною політикою тощо. Основою ж ефективної модернізації має бути не лише прагнення накопичувати чужий досвід ля проведення власних реформ, а й аналіз, моделювання і прогнозування, активне використання поряд з глобальними, регіональними і національними факторами розвитку.

Складною теоретичною і прикладною проблемою все ще залишається пошук точок взаємоузгодження традицій та нововведень або ж традиціоналізму та модернізації. За словами Михайловської О., традиціоналізм пов'язаний з особливостями історичного розвитку, дією соціокультурних чинників, які виражаються у масових стереотипах мислення [10]. Для багатьох суспільств характерним є те, що традиціоналізм і модернізація співіснують в їхніх межах, а переважання одного над іншим свідчить про ступінь здійснення змін у процесах їх життєдіяльності. Правильна парадигма соціально-економічної і політичної орієнтації здатна об'єднати здобутки традиціоналізму і модернізації в єдину потужну складову поступального розвитку і зростання. Проте, її відсутність спричиняє обернений ефект і деструктує суспільство.

Подібний ефект характерний і для України, де постійна суперечність між старими та новими інститутами досягає свого апогею. Це пов'язано з тим, що прагнення побудувати принципово нову систему соціально-економічного і політичного розвитку не відбулося у повній мірі. Тепер суспільство розділилося на тих, хто однаково негативно ставиться як до старої ідеології розвитку, так і до нової; тих, хто хоче відродити традиції; тих, кому байдуже і тих, хто хоче оптимального синтезу. Як свідчать аналітичні дані у багатьох розвинених країнах світу навіть під час кризи громадяни не перестають довіряти керівництву країни, їх поведінка залишається досить стабільною і прогнозованою. Інша справа в Україні. Дані моніторингу «Геополітичні орієнтації населення і безпека України» (Інститут соціології, 2007–2009 рр.) свідчать про те, що зовсім не задоволені та скоріше не задоволені розвитком демократії в Україні опитаних. Середнє покоління найбільш критично ставиться до суспільних перетворень, у процесі яких його високий освітній і взагалі людський потенціал не був адекватно реалізований (а саме це було однією з причин розпаду радянської системи). Із думкою «багато з того, в що вірили наші батьки, руйнується на очах» згодні 85,8% респондентів по масиву, високий ступінь згоди з цією думкою продемонстрували представники усіх вікових груп (кількість прибічників такого погляду в жодній з груп не була нижчою, ніж 75%). Тобто, в суспільстві практично є міжпоколінний консенсус щодо факту ціннісного зламу, що відбувся у процесі швидкого транзиту після СРСР [11, с. 7]. Загалом результати опитування свідчать про посилення масових настроїв апатії, втрати надії та орієнтирів, розчарування у діяльності основних суб'єктів політичного життя, що дає підстави стверджувати про загальну тенденцію до негативного ставлення не тільки до системи інституцій влади, а й до ідеологічних концептів, які формує влада. Більше того, опитування свідчить про загрозливе зниження соціальної активності населення, відсутності відчуття приналежності до свого суспільства, недовіри до державного регулювання та дезорієнтації у геополітичних процес. Все це говорить про те, що наша держава не просто не обрала стратегії розвитку і відповідної його ідеології, а про відсутність базису для здійснення будь-яких власних модернізаційних реформ: їх сутність, показники, чинники, результати – це невідомі величини. Модернізація по-українськи нагадує хаотичний рух розрізаних частин, що відірвались від ядра і деформують структуру системи.

Висновки. Таким чином, аналізуючи навіть незначну частину фактичного матеріалу щодо здійснення модернізаційних реформ в Україні, можемо дійти висновку про те, що амбітні наміри їх швидкого та системного здійснення залишаються просто намірами. Незначні точкові зрушення у окремих сферах також не дають можливості говорити про ефективне здійснення модернізації, оскільки загальна тенденція характеризується низькими показниками.

Основною проблемою у процесі здійснення модернізації все ще є відсутність загально національної стратегії та ідеології модернізаційних змін, їх чинників та кінцевих результатів, розуміння необхідності їх здійснення комплексно з урахуванням усіх сфер суспільної життєдіяльності. Оскільки, як доводить досвід ряду розвинених країн і країн, що розвиваються, для врівноваження процесів суспільної життєдіяльності необхідною умовою є одночасні зміни економічної, соціальної, політичної, культурної та інші складових життєдіяльності суспільства, між якими має зберігатись органічна єдність і підпорядкованість. Тобто модернізація можлива лише тоді, коли зміни одночасно відбуваються у всіх означених сферах (або ж вплив чиниться на них одночасно). Без розуміння їх комплексності, складності, взаємозалежності модернізація відбутись не може.

Ще одним важливим питанням, яке, по суті, виступає наріжним каменем модернізації, є пошук механізмів налагодження конструктивного діалогу між владою і суспільством, окремими соціальними групами і прошарками. Саме такий діалог може стати дієвим стимулом для пошуку і реального запровадження дієвих модернізаційних реформ на спільній платформі, яка так чи інакше охоплюватиме коло інтересів більшості, а не окремих груп інтересів, політиків чи плеставників влади та великого капіталу.

Саме ці проблеми мають бути об'єктом наукового дослідження у процесі теоретико-методологічного та практичного осмислення шляхів розвитку національного господарства на довгострокову перспективу.

Список використаних джерел:

1. Структурні перетворення в Україні: передумови модернізації економіки / А. П. Павлюк, Д. С. Покришка, Я. В. Белінська [та ін.]; за ред. Я. А. Жаліла. – К. : НІСД, 2012. – 104 с.
2. Лібанова Е.М. Модернізація економіки України в контексті соціальних викликів / Е.М. Лібанова // Демографія та соціальна економіка. – К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень НАНУ, 2011. – № 1(15). – С. 24 – 37.
3. Геєць В.М. Про єдність і суперечності у розвитку суспільства, держави та економіки / В.М. Геєць // Економіка України. – 2012. - № 10. - –. 4 – 23.
4. Головка В.В. «Модернізація» як метанарратив української історії / В.В. Головка // Проблеми історії України: Факти, судження, коментарі. – Вип. 9. – К., 2004. [Електронний ресурс]. Режим доступу до джерела: <http://www.history.org.ua/?hist=92>
5. Головка В.В. Критика теорії модернізації в західній гуманітарній думці / В.В. Головка // [Електронний ресурс]. Режим доступу до джерела: <http://history.org.ua/JournALL/pro/11/5.pdf>
6. Данилишин Б. Олігархізація української економіки перевищує 70% // дані з сайту Інформаційного Агенства «Новини України» [Електронний ресурс]. Режим доступу до джерела: <http://novyny.invivio.net/info/10578.htm>
7. Модернізація суспільного сектору економіки в умовах глобальних змін / Монографія. За ред. д-ра екон. н., проф. А. Ф. Мельник. – Тернопіль: ТНЕУ, «Економічна думка». – 2009 – 528 с.
8. Горбатенко В. Стратегія модернізації суспільства: Україна та світ на зламі тисячоліть. Монографія. / В. Горбатенко – К.: Видавничий центр «Академія», 1999. – 240 с.
9. Богданова Н. Молодь на державній службі: мотиваційний аспект // [Електронний ресурс]. Режим доступу до джерела: www.nbuv.gov.ua/.../Bogdanova.pdf
10. Михайловська О. Інститути громадянського суспільства і формування ідеології модернізації в Україні / О. Михайловська // [Електронний ресурс]. Розміщено на сайті Українського центру політичного менеджменту. Режим доступу до джерела: <http://www.politik.org.ua/vid>
11. Геополітичні орієнтації населення і безпека України. За даними соціологів. Упорядник М.О.Шульга. – К.: ТОВ «Друкарня «Бізнесполіграф», 2009. — 80 с.

Стаття надійшла до редакції 14.01.2013р.

ТОВ "ДКС Центр"